

Amudarya delta. // Annals of the Romanian Society for Cell Biology. ISSN 1583-6258. Romania, 2021. P.13418-13427.

6.Каримов С.Б. Паразиты рыб ферганской долины.: Автореф. дис. докт. биол. наук. – Ташкент: ИЗ АН РУз. 2007 -34 с.

7.Караев Р., Дадаев С., Хакбердиева Х. Паразитофауна рыб Мирзачульских каналов // Guliston davlat universiteti axborotnomasi. -Гулистан, 2016. -№1. -С.44-52

8.Курбонова А.И., Уразбаев А.Н., Юсупов О.Ю. Изменения паразитофауны некоторых видов рыб Южного Приаралья под влиянием антропогенного пресса. // Vestnik zoology / - Москва, 2002. –С.29-34.

9.Курбанова А.И., Туремуратова Г.И., Уразымбетова Н.П., Кунисов Б.М. Паразитофауна рыб некоторых водоемов республики Каракалпакстан. “Теория и практика современной науки”. // Москва, 2018. №4(34). –С.34-40.

10.Курбанова А.И., Пиржанова А.М., Кунисов Б.М. Современное состояние паразитофауны рыб бассейнов Аральского моря. // Теория и практика современной науке. Москва, 2019 №2(44). –С. 35-41.

11.Курбанова А.И., Нуруллаев А.К. Особенности паразитофауны хищных видов рыб низовьев реки Амударьи // Путь науки. Волгоград, 2020. №6. (76). – С.8-11.

12.Османов О.С. Многолетние изменения паразитофауны рыб Аральского моря // Паразитология, IX, 6. –Москва, 1975. –С.476-485.

13.Сафарова Ф.Э. Ўзбекистоннинг шимоли-шарқий сув ҳавзалари Cyprinidae оиласи балиыларининг гельминтлари: Биол. фан. б.ф.д. (PhD). дисс. - Тошкент, 2017. - 119 с.

14.Скрябин К.И. Методы полных гельминтологических вскрытий позвоночных, включая человека. – М.-Л.: Изд. МГУ, 1928. – 45 с.

15.Шакарбоев Э.Б. Трематоды позвоночных Узбекистана (видовой состав, пути циркуляции и эколого-биологические особенности): Дис. ... докт. биол. наук. - Ташкент: ИЗАН РУз, 2009. - 243 с.

QARAQALPAQSTAN RESPUBLIKASÍ QUSSHÍLÍQ XOJALÍQLARÍNDÁ MAREK KESELLIGINÍŇ JASQA BAYLANÍSLÍ DINAMIKASÍ

Abatbaeva A.M.¹, Arziyev X.Yu.¹, Axmedov B.N.¹, Murodov X.U.².

¹Samarqand mámleketlik veterinariya medicinasi, sharwashılıq hám biotexnologiyalar universiteti Nókis filialı

²Veterinariya ilimiy-izertlew institutı

Annotatsiya. Qus arasında Marek keselliginiń tarqalıwı, sonıń menen birge, onıń etiologik faktorları úyrenildi. Sol maqsette Qaraqalpaqstan Respublikasınıń 8 fermer xojalıǵında qus arasında ushraytuǵın juqpalı kesellikler boyınsha epizootik jaǵday tekserildi. Olar qusshılıq ferması veterinariya xızmeti xızmetkerleriniń usınısına kóre sınaqtan ótkeriw ushın tańlap alındı. Fermer xojalıǵında barlıq qus klinikalıq kórikten ótkerildi, nawqaslar izolyatsiya etildi hám emlendi, ólgen yamasa

májbúriy soyilgan qus patologikalıq tekseriwden ótkerildi. Veterinariya, sanitariya, ot-jem, qawipsizlik ilajları qanday islengeni menen tanıstıq. Kesellikler epizootologik, klinikalıq, patologikalıq, bakteriologik hám virusologik IFA tekseriwleri tiykarında anıqlangan nátiyjeleri keltirilgen.

Annotatsiya. Изучалась распространенность болезни Марека среди домашней птицы, а также ее этиологические факторы. Для этого была проверена эпизоотическая ситуация на инфекционные заболевания, встречающиеся среди птицы в 8 хозяйствах Республики Каракалпакстан. Для проверки отбирались по рекомендации работников ветеринарной службы птицефабрик. На заводах все птицы проходили клиническое обследование, больных изолировали и лечили, умерших или принудительно забитых птиц подвергали патологоанатомическим исследованиям. Ознакомились с уровнем организации ветеринарно-санитарных, кормовых, охранных мероприятий. Заболевания диагностировались на основании результатов эпизоотологического, клинического, патологоанатомического, бактериологического, вирусологического ИФА-обследований.

Gilt sózler. Marek, immunoglobulin, vaksina, immunitet, immunofon, antigen, epizootologiya, klinikalıq, patologoanatomik, bakteriologik, virusologik, epidemiologiya, patobiologiya.

Ключевые слова. Marek, иммуноглобулин, вакцина, иммунитет, иммунофон, антиген, эпизоотология, клиническая, патологоанатомическая, бактериолог, вирусолог, эпидемиология, патобиология.

Temanıń aktuallıǵı. Respublikamız ekonomikasınıń awıl xojalıǵında qusshılıq bólek orınǵa iye bolıp, húkimetimiz tárepinen bul tarawdı rawajlandırıwǵa úlken áhmiyet berilip atır.

Keyingi jıllarda mámleketimizde insanlardıń azıq-awqat qawipsizligin támiyinlew, qusshılıqtı rawajlandırıw, sharwashılıq ónimlerine (gósh, sút, máyek) bolǵan talaptı qandırıw maqsetinde húkimetimiz tárepinen bir qatar qararlar islep shıǵılǵan. Atap aytqanda, Ózbekstan Respublikası Prezidentiniń 2022 jıl 28-yanvardaǵı PF-60 -san “2022-2026 jıllarǵa arnalǵan jańa Ózbekstannıń rawajlanıw strategiyası tuwrısında”gi pármanı, 2018 jıl 13-noyabrdegi PQ-4015-san “Qusshılıqtı jáne de rawajlandırıw boyınsha qosımsha ilajlar”, 2022 jıl 31-martdaǵı PQ-187-san “veterinariya hám sharwashılıq salasında kadrlar tayarlaw sistemasın jáne de jetilistiriw ilajları tuwrısında”gi, 2022 jıl 15-iyundaǵı PQ-281-san “Qusshılıq salasın mámleket tárepinen qollap-quwatlaw sistemasın jáne de jetilistiriw ilajları tuwrısında”gi qararları hám de usı tarawǵa tiyisli basqa huqıqıy - normativ hújjetlerde belgilengen wazıypalardı ámelge asırıwda arawlı bir dárejede xızmet etedi.

Marek keselligi (Morbus Marek, qus neyrolimfomatozi) - qustıń joqarı kontagiozli infeksiya keselligi bolıp, zálellengen kletkalar yadrosında kóbeyedi, ásirese tawıqlar arasında keselliktiń keń tarqalǵanlıǵı júdá kop qusshılıq penen shuǵıllanatuǵın fermerlerdiń ekonomikasına úlken zálel keltirmekte. Usı kesellikti qus arasında joqarıda atı keltirilgen kesellik menen kesellengen qustıń óliw dárejesi 55-60% ti quraydı. Kesel qustı emlew hám kesellikke qarsı güresiw ilajları ushın úlken qarjı sarplanadı, kesellenip dúzelgen shójelер ósiw hám rawajlanıwda

qatarlaslarına salıstırǵanda artta qaladı hám de bul kesellik qozǵawtıwshısın tasıwshısı bolıp qaladı. Usı kesellikke diagnoz qoyıw, emlew hám aldın alıw ilajları ushın arnawlı kompleksli usıl hám qurallar islep shıǵılmaǵan. Shet el mámleketlerde islep shıǵarılǵan biopreparatlardı qóllaw ushın kóp waqıt hám qarji sarıplanıwı kerek.

Izertlewdiń maqseti. Qaraqalpaqstan Respublikası aymaǵında quslardıń Marek keselliginiń epizootologiyası, jasqa baylanisli dinamikasin úyreniw, aldın alıw hám qarsı gúresiw ilajların jetilistiriwden ibarat.

Izertlew ob'ekti hám stilistikaları. Ilimiy izertlewlerdiń eksperimental bólegi Qaraqalpaqstan Respublikası aymaqları Samarqand mámleket veterinariya meditsinasi sharwashılıq hám biotexnologiyalar universiteti Nókis filialınıń labaratoriya xanasında hám vivariysında, Qaraqalpaǵistan Respublikası labaratoriya hám aziq-awqat qawipsizligi orayında qusshılıq xojalıqlarında tawıqlar arasında Marek keselliginiń tarqalıwı hám odaǵı patomorfologik ózgerislerin anıqlaw hám de kesellikke diagnoz qoyıw usılları tómendegi tájiriybeler tiykarında ótkerildi.

Laboratoriya tájiriybelerinde Marek keselligi menen tábiyiy sharayatta zálellengen hám zálellenbegen úlken jasdaǵı “Loman Braun klassik hám Loman LSL klassik” hám de jergilikli parodaǵa tiyisli tawıqlarda alıp barıldı. Ishki organlardaǵı patomorfologik ózgerislerdi úyreniw maqsetinde olardan ulıwma qaǵıydalarǵa tiykarlanǵan túrde gistopreparatlar tayarlanıp ózgerisler anıqlandı.

Izertlewdiń nátiyjeleri. Qus arasında Marek keselliginiń tarqalıwı hám de etiologik faktorları úyrenildi. Onıń ushın Qaraqalpaqstan Respublikasınıń 8 xojalıqlardaǵı qus arasında ushraytuǵın infeksiyon kesellikler boyınsha epizootik jaǵdayı tekserildi. Tekseriw ushın qusshılıq fabrikalarınıń veterinariya xızmeti xızmetkerleri usınısına tiykarlanıp tańlap alındı. Fabrikalarda barlıq qus klinikalıq kórikten ótkerildi, keselleri ajratılıp emlendi, ólgen yamasa májburiy soyılǵan qus patologoanatomik tekseriwlerden ótkerildi. Veterinariya-sanitariya, azıqlantırıw, asıraw ilajlarınıń qaysı dárejede shólkemlestirilgenligi menen tanısıldı.

Keselliklerge epizootologik, klinikalıq, patologoanatomik, bakteriologik, virusologik, IFA tekseriw nátiyjelerine tiykarlanǵan halda kesellikke diagnoz qoyıldı. Analiz nátiyjelerine kóre Qaraqalpaǵistan Respublikası qusshılıq xojalıqları, fermer xojalıqları, Klaster, MChJ hám menshikli isbilermenlerde qusda alıp barılǵan izertlewler nátiyjeleri tiykarında Marekke tekserilgen aymaqlarda qustıń keselleniwi jámi tekserilgen 15450 bas sanına salıstırǵanda 2-50 protsenti qurap, kesellikten ólim dárejesi 33,2 procent átirapında bolǵanlıǵı anıqlandı. Izertlew nátiyjelerine kóre, Marek wálayattıń ayırım aymaqlarında keń tarqalǵan infeksiyon kesellik esaplanıp, ásirese jas shójeler arasında dús keliwi 32-50% bolıp sonnan 12-35,5 procentkeshe ólim gúzetiliwi anıqlandı hám de keselliklerge waqıtında immunofermentli analizde tezlikte diagnoz qoyıw (kesel bar yamasa joq ekenligi anıqlandı) hám olarǵa qarsı ilajlardıń tuwrı ótkeriliwine erisildi. Quslarda Marek keselligin aldın alıw hám qarsı gúresiw boyınsha MChJ hám xalıqta ámeldegi qus hám de qusshılıq xojalıq qánigelerine usınıs berildi.

Biziń ilimiy-izertlew jumıslarımızda Marek virusı menen zálellengen qusda tómendegi klinikalıq belgiler gúzetildi: keselliktiń jasırın dáwiri bir neshe saattan 5 - 15 kunge shekem dawam etti. Kesellik oǵada ótkir, ótkir, yarım ótkir formasında

keshti. Marek keselliginiń sozımalı forması enzootiya yamasa sporadik jaǵdayda hám ótkir forması epizootiya kórinisinde kórinedi. Keselliktiń birinshi ret dús keliwinde derlik barlıq beyim qus kesellenedi. Statsionar nosog'lom xojalıqlarda tek emlenbegen jas quslar kesellenedi.

Marek keselligi jıldıń barlıq mawsimlerinde ushraydı, kóbinese, basqa infeksiyon hám invazion kesellikler menen birgelikte keshiwi múmkin. Marek keselligine qarsı nátiyjeli gúresiw ilajları qollanılmaganda joqarı keselleniw (50-55%) hám ólim (24-30%) dárejelerine iye bolıp statsionar jaǵdayǵa ótedi. Qápeslerde saqlanıwshı quslar arasında ólim kóp boladı.

Marek keselligi virus shtammlariniń virulentligine baylanıslı halda inkubatsion dáwir 4 kúnnen 6 ayǵasha dawam etip, kesellik ótkir hám sozımalı formada keshedi. Avirulent shtammlardan qus jasırın (simptomsız) formada kesellenedi.

Sozımalı formada inkubatsion dáwir 14-20 kundi quraydı. Kóbirek 3 aylıqtan asqan tawıqlarda ushırasıp ataksiya, tez juwirǵanda ayaǵın joqarı kóterip juwiradi, aqsaqlanıw, ayaq, qanat, moyın hám quyırıqlardıń parez hám paralichi baqlanadı. Kesellengen qus ishıteyi joǵaladı, taji, sırgaları, silekey perdeler aǵımtır reńde, párleri tegis emes jaǵdayda boladı, barmaqları bir-biri menen shatisip sháńgek jaǵdayına keledi. Qus sháńgeklengen barmaqlarına yamasa dize buwinlarına súyene otirip háreketlenedi. Eki tárepleme paralichli awır jaǵdaylarda kesel shójeler pingvin pozasin iyeleydi, bir ayag'ın aldıǵa, ekinshi ayag'ın keyin basıp yamasa qaptal tárepke uzatıp tósine yamasa jambas jaǵdayına jatadı, 5-6 aylıq qusda kóz jaralanadı. Kóz renli perdesi keskin ózgerip, daslep jasıl yamasa sargısh geyde kúlreń kóriniske ótiwi menen xarakterlenedi. Keyinirek depigmentatsiyadag'i pútkil kóz renli perdesi sırtına tarqaladı hám oni putkiley kúlreń kóriniske bo'yaydı (keselliktiń klinikalıq belgisi - "kúlreń kózler"). Kóz qarashig'i ózgerip almurtsiman formaǵa ótedi, waqtı -waqtı menen tarayadı, tolıq jabılıwı da múmkin hám tolıq emes yamasa tolıq soqırılıq kelip shıǵadı. Kesellik 4-10 hápte dawam etedi. Ólim hálsizleniw hám ariqlaw sebepli júz beredi hám ólim dárejesi 1-30% ti quraydı. Sozımalı formada máyek qoyıw dáwiriniń baslanıwında tawıqlardıń ǵalabalıq ólimi gúzetiliwi múmkin.

Keselliktiń sozımalı formasında tómendegi patologoanatomik ózgerisler anıqlanadı: nerv naylarında, ásirese, jelke hám bel-quyimshaq nerv túyinlerinde diffuz-oshalı qalıńlasıw (utolshenie), olar reńiniń ózgeriwi hám ishki aǵzalarda o'speler (20% ge shekem), tiykarlanıp tuximliq hám máyekliklerde (yaichnikax i semennikax). Bas mıy hám arqa mıy qan tamırları giperemiyasi, toqımalarınıń bórtiwi hám oshaqlı jumsawı nátiyjesinde tegis emes júzege hám tıǵız konsistensiyǵa iye bolıwi baqlanadı.

Keselliktiń ótkir forması kóbirek 1-5 aylıq tawıqlarda ushraydı. Kútilmegende payda boladı, keń tarqaladı hám júdá tez keshedi. 5-7 kún ishinde 1-2 aylıq jasdaǵı shójelerdiń derlik barlıǵı kesellenedi, biraq ólim dárejesi tómen boladı. Ótkir formada kesellik belgileri xarakterli emes - halsizleniw, tuskinlik, ariqlıq guzetiledi. Nevrozli hallar kem ushraydı, biraq enzootiyaniń baslanıw dáwirinde júriwdiń shekleniwi, ayaq hám qanatlardıń ǵalabalıq parez hám paralichi baqlanadı. Jaralangán ayaqlar barmaqlarınıń sháńgekleńip yamasa bosasıp aldıǵa yamasa artqa

sozilgan boladi, qanatlar asilgan jagdayda, uliwma halsizlik baqlanadi. Ishki agzalardin kelip shiqiw limfoid bolgan jaha o'speler menen zıyanlanıwı natiyjesinde 2-6 haptede olım därejesi asadı. Kesellengen qusda ataksiya, napes qısılıwı, dehidratatsiya, ariqlaw baqlanadı. En kóp olım (30%) kesellik baslanganinan 1-1, 5 aydan keyin baqlanadı. Marek keselligi kóbinese infeksiyon bronxit, respirator mikoplazmoz, koksidióz menen quramalasadı (oslojnyaetsya), leykoz menen birgelikte keshkende júdá awir keshedi. Bunday jagdaylarda olım därejesi 75-80% ge shekem jetedi.

Keselliğin ótkir formasında ishki agzalarda, teri, bulshiq etlerde o'speler, oraylıq hám periferik nerv sisteması toqımalarında ózgerisler anıqlanadı. Jaralangan nervler qalınlasqan, isken, sarg'ish renli. Ishki agzalardağı ózgerisler kesellik belgilerin anıqlawdan aldın kórinetuğın boladı hám jaralangan agzalar hám toqımaların limfoid-kletkalı proliferatsiyasi menen xarakterlenedi. Periferik nerv toqımalarında isik, nerv nayi jáne onın biriktiruvchi toqımalı qabıgınıń diffuz-oshaqlı limfoid-kletkalı infiltratsiyasi anıqlanadı. Keselliğin bul keshiwinde xarakterli belgi - kóz renli perdesiniń jaralanıp sarg'ish-qońır, geyde, jasıl yamasa kúlren kóriniske kiriwi esaplanadı (normada shójeler kóz renli perdesi kúlren-kógimtir tusde, 4 aylıq shójelerde toq sarı (apelsin) renge kiredi). Kóz renli perdesi epitelial qabatı limfoid hám psevdoeozinofil kletkalar, geyde, plazmotsitlar menen infiltratsiyalangan. Kóbinese, renli perde kóz gáwharı menen birlesip ketedi. Kóriw nerv nayiniń isiwı anıqlanadı. Pár follikulalari, búyrekler, as qazan astı bezi epiteliyalarında yadrosı ishinde A tip Koudri deneshe kiritpeleri hám sitoplazmatik kiritpeler anıqlanadı.

Juwmaqlaw. Quslar arasında Marek keselliginiń keń tarqalganlığı hám qusshılıq xojalıqlarına úlken ekonomikalıq zálel jetkizilip atırğanlığı, sonın menen birge bul xojalıqlarda keselliğin keshiwı hám tarqalıwı úyrenildi.

Keselliği anıqlawda epizootik jagdayına, klinikalıq belgelerine, keselliklerdiń patologoanatomik hám de patogistologik ózgerislerine úlken áhmiyet berildi. Kesellik qozgawtıwshıların anıqlaw bakteriologik hám virusologik hám IFA tekseriw usılları tiykarında ámelge asırıldı. Natiyjede ilimiy izertlew jumıslarımızda Marek keselliginiń keshiwı tábiyiy sharayatta tawıqlarğa qarağanda jas shójelerde kesellik júdá awir hám quramalı keshiwı anıqlandı.

Paydalanılğan ádebiyatlar

1. Axmedov B.N., Niyazov F.A., Ashurov S.A., Deystvie immunostimulyatora kavilona na sıplyat. // Veterinariya. – M. 2001.-№9. – S.22-23.
2. Axmedov B.N. Murodov X.U. Parrandalar marek kasalligi diagnostikasi va unga qarshi kurashish chora-tadbirlari bo'yicha ilmiy asoslangan tizim. // Samarqand-2019.
3. Barhoom S., Dalab A. 2012. Molecular diagnosis of explosive outbreak of Marek by polymerase chain reaction in // Palestine. Proc Elev Vet Sci Conf.: -R. 100-129.